

TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 3. SZÁM
LXVII. ÉVFOLYAM

Somogyi Szilvia
Az esztergomi egyházmegye 15. századi plébániahálózata

Rácz Balázs Viktor
Az *inscriptio* jogi tartalmának változása kora újkori Erdélyben

Mátyás-Rausch Petra
Hogyan vált Mezőörményes Kamuthy-birtokból
Rákóczi-birtokká?

Koloh Gábor
A nemzeti közösség biologizálása és az orvosok szerepe
a két világháború között

Kollár János Miklós
Rövid kalauz az első világháború alatti Kárpát-medencei
magyar migráció történetéhez

Gyáni Gábor
A statisztikai trükközés tévútra vezet

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2025-ös évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 3. szám

TANULMÁNYOK

Somogyi Szilvia Az esztergomi egyházmegye 15. századi plébániahálózata. Források, módszertani problémák és az első gyakorlati példák 307

Rácz Balázs Viktor Az *inscriptio* jogi tartalmának változása a kora újkori Erdélyben 335

Mátyás-Rausch Petra „Kinek hatalma ellen nem tehetek...”
Hogyan vált Mezőörményes Kamuthy-birtokból Rákóczi-birtokká?
A Rákóczi-kori birtokpolitika egy újabb fejezete 361

Koloh Gábor A nemzeti közösség biologizálása és az orvosok szerepe a két világháború között 387

Kollár János Miklós Rövid kalauz az első világháború alatti Kárpát-medencei magyar migrációtörténethez 403

VITA

Gyáni Gábor A statisztikai trükközés tévútra visz 417

RÖVID KALAUZ AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATTI KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR MIGRÁCIÓTÖRTÉNETHEZ

KOLLÁR JÁNOS MIKLÓS

A BRIEF GUIDE TO THE HISTORY OF HUNGARIAN MIGRATION IN THE CARPATHIAN BASIN DURING WORLD WAR I

Following the outbreak of World War I, Hungary and the Carpathian Basin, in line with European trends, were under constant migratory pressure for a long time. From the beginning of the hostilities, we can distinguish three major waves of refugees (Galician, Székely, and after Trianon), which followed each other almost without interruption. The aim of this paper is to summarize our knowledge of the research and literature (both foreign and domestic) to date and to highlight the crisis management measures taken by the Hungarian government, emphasizing the fundamental differences and similarities between the individual “waves”. Although Anglo-Saxon historiography focusing on the history of migration in Eastern Europe has not yet addressed the issue of refugees in Hungary, the migration processes that took place in Hungary between 1914 and the mid-1920s can clearly be placed in a broader European context.

Keywords: migration, forced migration, Trianon refugees, refugee policy in Hungary Carpathian Basin, Word War I

„Csodálatos az, hogy tele van minden legkisebb zug. Ahun egy fedél áll, azalatt mindenütt emberek laknak. Itt a Sesta-kertben azelőtt télen át üresen állott húsz-harminc présház is a szőlőkben, nincs most üresen még a fatartó, meg a nyári kemence sem. Hogy az országot így elpusztították, eldarabolták, Erdélyből idemenekült a nép és azok a szegények, még az egérlyukat is meglakták.”¹

Az első világháború kirobbanásától kezdődően alapvetően három nagy Kárpát-medencei menekülési hullámot különíthetünk el, amelyek egyértelműen illeszkednek az első világháború következtében elinduló közép-európai migrációs folyamatokba, miközben számos egyedi, sajátos vonást is hordoznak. E tanulmány elsődleges célja, hogy röviden összegezze az eddigi kutatási ismereteinket, és közelebb hozza a nemzetközi, illetve hazai me-

Kollár János Miklós, tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Tudományos Főosztály, Történeti Osztály.

1 Móricz Zsigmond: *Pillangó*. Bp., 2023. (Osiris Diákkönyvtár) 80–81.

nekült-szakirodalmat, továbbá bemutassa a Magyar Királyságot 1914 és az 1920-as évek dereka között érintő menekültválságokat, rámutatva az alapvető különbségekre, a számos hasonlóságra, valamint a meneküléstörténetek között húzódó fontos összefüggésekre. A dolgozat legfontosabb megállapítása, hogy Magyarország és a Kárpát-medence az első világháború kitörését követően egy hosszú évtizeden keresztül állandó migrációs nyomás alatt állt, akárcsak a közép-, illetve kelet-európai régió más, háború sújtotta térségei. Ha ideszámítjuk az országban tartózkodó hadifoglyokat, internáltakat, valamint a közbiztonság és az ellátási nehézségek gerjesztette belső migrációs folyamatokat, megállapíthatjuk, hogy ez alatt a mintegy tíz év alatt hozzávetőlegesen egymillió ember mozgása, illetve mozgatása figyelhető meg a történelmi Magyar Királyság területein.

Az ismétlődő migrációs kihívások

A Magyar Királyság esetében a legjelentősebb migrációs folyamatokat kiváltó egyértelmű okot az első világháború harcai jelentik, melynek hatásait a Kárpát-medencei menekültügyre két kategóriába sorolhatjuk.² Az első kategóriába tartozik rögtön az első, illetve a második migrációs hullám, melyeket közvetlen hadi cselekmények idéztek elő, és rövid, nem tartós határmódosítások következtek (a magyar menekültügy szempontjából kifejezetten fontos tényező a gyakorlati értelemben vett, a megszálló vagy támadó állam fegyveres ereje, illetve adminisztrációja által ellenőrzött határ, legyen az ideiglenes vagy állandó). Ebbe a kategóriába sorolhatók a galíciai, illetve székely (erdélyi) menekültválságok: a galíciaiakat a cári orosz hadsereg „tolta rá” a Monarchia belső területeire, miközben a székelyeket a román hadsereg 1916-os betörése mozgatta a királyság belső, Királyhágón túli területeire.³ E két esetben a határváltozások egyértelműen ideiglenesek voltak. Tarthatnak hetekig vagy hónapokig, de idővel esély nyílt arra, hogy a hadi események következtében menekülni kényszerült lakosság hazatérhessen. Ezzel szemben az 1918 őszétől meginduló menekültáradatot – ez lenne a második kategória – nem csupán közvetlen hadi cselekmények okozták. Igaz, hogy felfedezhetünk hasonlóságokat, mint például az utódállamok hadseregeinek tudatos térfoglalása, de ha utólag vizsgáljuk meg az eseményeket, akkor jól láthatjuk, hogy mindezen katonai akciók később nemzetközileg garantált határokat eredményeztek, így ideiglenességről a továbbiakban nem beszélhetünk.

A trianoni békeszerződés aláírásával egy időben a menekültek hazatérésének lehetősége gyakorlatilag is megszűnt – valójában már jóval hamarabb –, melyről az utódállamok hadereje, illetve a megszilárduló új határok mellett, az optálás gyakorlata is gondos-

2 Szilágyi Zsolt kutatásai jól ábrázolják, hogy a Kárpát-medencei migrációs folyamatok nem 1914-ben kezdődtek el. A főként gazdasági összefüggésekkel kapcsolatos elvándorlás (idénymunkák, mint például a vízszabályozás megszűnése) már a századfordulón jelentős méreteket öltött például az Alföldön. Lásd Szilágyi Zsolt: *Ismeretlen Alföld. A táj területi egyenlőtlenségei a 20. század elején*. Bp., 2022. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. A Vidék Vonzásában 3.)

3 A galíciaiakkal és a székely menekültekkel kapcsolatos részletes eseménytörténetek érdekében Vö. 18. j.

kodott.⁴ A trianoni menekült kifejezést ennek függvényében érdemes egyfajta gyűjtőfogalomként használni: idesorolhatunk minden olyan menekültet, aki 1918 szeptemberétől, az utódállamok hadseregeinek, illetve adminisztrációinak kiutasító törekvései miatt, valamint az impériumváltás következtében önszántából hagyta el korábbi lakhelyét. Trianoni menekült tehát nem csak az lehet, aki 1920. június 4-e után döntött a távozás mellett. Természetesen tovább is lehet, és kell is differenciálni, valamint pontosítani a menekültek ezen halmazát, akár a kibocsátó földrajzi régió (erdélyi, felvidéki, burgenlandi/nyugat-magyarországi – mindezt lehet mélyíteni, specifikálni; szepesi, mezősségi, máramarosi), akár a távozás ideje vagy az „elüldöző” utódállam szempontjai szerint is. De mégis mindannyian trianoni menekültek: ez a végzetes aktus az, mely összefogja a menekültügyi eseményeket, és rögzíti az új határokat. Szentesítette az utódállamok követeléseit és az addig elért területfoglalásaikat: ez kényszerítette magyarok százezreit menekülésre.

A közel félmillió trianoni menekültet csak kisebb részben készítették konkrét harci cselekmények mozgásra, például Zilah esetében, de ott a város bombázása után a menekültek legnagyobb része hazatérhetett.⁵ A galíciaiakkal, illetve a székelyekkel szemben a trianoni menekültek esetében sokkal többen kényszerültek távozni az utódállamok adminisztrációinak kiutasító politikája következtében, de talán annál is többen hagyták el addigi lakóhelyüket önszántukból. Számos tisztviselő, tanár, értelmiségi gondolta azt, hogy a korszakban bevett értelmezés szerint kulturálisan „alsóbbrendűnek” tartott népek vezetése alatt nincs maradásuk. E döntően személyes elhatározásokat az utódállamok intézkedései természetesen egyáltalán nem bánták, sőt igyekeztek útjukat megkönnyíteni, hiszen a magyarság tömeges távozása hosszú távon az ő nemzetpolitikai elképzeléseiket szolgálta, és etnikai térnyerésüket eredményezhette.

A nyilvánvaló különbségek ellenére a három migrációs válság (tehát időrendben a galíciai, a székely vagy erdélyi, illetve a trianoni) térben és időben mégis szinte elhatárolhatatlan egymástól, mert amint az egyik kissé elcsendesedett, elindult a következő. 1918 nyarán például még több száz erdélyi/székely, illetve bukovinai menekült tartózkodott Debrecenben, visszatelepítésük lakhelyükre – mely hosszú ideig hadművelleti területnek volt kijelölve – pedig véget sem ért, amikor a trianoni menekültek beérkezése is

4 A trianoni békeszerződés VII. részének 61–66. cikkelyei rendelkeztek az állampolgárságról, illetve az optálás mikéntjeiről. A 61. cikkely kimondta, hogy azon személyek, akik (községi) illetősége korábban az Osztrák–Magyar Monarchia területén volt és a határok rendezése után nem maradt magyar fennhatóság alatt, elvesztették állampolgárságukat, és automatikusan valamelyik új szomszédos állam polgárai lettek. Az úgynevezett opció ugyanakkor, melyet a 63. cikk tett lehetővé, minden 18 évesnél idősebb személynek, aki magyar állampolgárságát a fenti módon veszítette el, a békeszerződés ratifikálása (1921. június 26.) utáni egy évben annak fenntartásának lehetőségét biztosította. Részleteiben lásd Aradi Gábor: Az optálás kérdése Tolna megyében. In: *Tolna Megyei Levéltári Füzetek*. 10. *Tanulmányok*. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd, 2002. 155–157. Az illetőség bonyolult fogalmának tisztázásával kapcsolatban az egyik legjobb írás Ganczer Mónika: Az első világháború utáni magyar és osztrák illetőségről. In: *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Szerk. Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely. Győr, 2013. 55–80.

5 A zilahi menekültekkel kapcsolatban lásd Kollár János Miklós: Zilahi menekültek Debrecenben 1919 tavaszán. *Debreceni Szemle* 30 (2022) 263–275.

megkezdődött a Hajdúságba.⁶ Mindeközben az erőszakos vidéki megmozdulások, valamint a drasztikusan romló közbiztonság következtében ezrek áramoltak be a biztonságosabbnak vélt nagyobb városokba, akik mellett a hadifoglyok, illetve a hadiállapot következtében internáltak ugyanúgy a migrációs „tömeg” részét képezték. A galíciai menekültügy kérdése mindvégig aktívan foglalkoztatta az ellenforradalmi rendszer politikai elitjét, és a kormányzat feléjük mint „idegen” honos zsidók felé irányuló telepítési „mániája” rövidesen a Horthy-korszak antiszemita diskurzusának egyik állandó, időről időre felbukkanó témájává vált.

A galíciai zsidóság magyarországi történetével foglalkozni már csak azért is kiemelten fontos, mert a jelenlétük következtében kialakult felfokozott antiszemita légkör, illetve telepítési kényszer elvezet minket a kőrösmezői deportálásokhoz, majd az azt követő kamenyec-podolszkiji tömegmészárláshoz. E történéseket a magyar holokauszt első tragikus eseményeinek tekinthetjük.⁷ Az eddigi kutatási eredmények alapján biztos állítható, hogy a Kárpát-medence, később a trianoni csonka ország területe az első világháború kitörésétől kezdődően állandó migrációs nyomás alatt állt.

A hiányzó nemzetközi keret

A Kárpát-medencei migrációs folyamatokra nem önálló, elszigetelt jelenségként kell tekinteni. Éppen ezért problémás, hogy a közép-, illetve kelet-európai migrációtörténetet tematizáló angolszász szakirodalom mindeddig nem foglalkozott a magyarországi menekültek történetével. Pedig Peter Gatrell nagy ívű, a 20. század menekülttörténetét szintetizáló munkájában (*The Making of the Modern Refugee*) nem hanyagolja el a térséget, mivel felelevenít jó pár menekülést kiváltó balkáni eseményt, nevezetesen a görög-török migrációs relációt, kitér Boszniának a császári és királyi hadsereg általi okkupálására, de ír a Balkán-háborúk következtében elmenekült törökök történetéről is.⁸ Adatai szerint az első világháború közvetlen következményeképpen, az általa Kelet-Európaként [Eastern Europe] definiált régióban – melybe nem érti bele a dualista Monarchia területét – tíz-, a Balkánon kétfélmillió ember volt kénytelen elmenekülni lakhelyéről.⁹

Annak oka, hogy a hazai migrációtörténet ismeretlen maradt a nemzetközi térben, véleményem szerint két tényezőre vezethető vissza. Egyértelmű egyfelől, hogy a magyar történetírók nem igyekeztek kellőképpen felkapaszkodni a régió, illetve a téma iránt kialakult

6 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára (= HBVL) IV. 901/a. Hajdú vármegye és Debrecen Törvényhatósági Jogú Város főispánjának irata. Elnöki iratok. 13/1918. Veszprémi Zoltán főispán beszámolója a földművelésügyi miniszternek.

7 A magyar állampolgársági politika és a kamenyec-podolszkiji események összefüggéseivel kapcsolatban érdemes fellapozni Stark Tamás legutóbbi könyvét. Stark Tamás: *Hosszú út az első magyarországi deportáláshoz*. Bp., 2023. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

8 Peter Gatrell: *The Making of the Modern Refugee*. Oxford, 2013. 19–22.

9 Uo. [3.]

„konjunktúrára”.¹⁰ Másfelől van egy másik, külső tényező is. Gatrell területileg specifikált menekültekkel kapcsolatos kutatásainak témája térben nem esik messze a korabeli Magyar Királyságtól. Az *A Whole Empire Walking* című kötete a cári Orosz Birodalom első világháborús menekültügyi történetét dolgozza fel, ahol a fegyveres konfliktus következtében elmenekülő kényszerültek száma óvatos becslések szerint is átléphette a hatmillió főt.¹¹

A 2004-ben megjelent, Nick Baron, illetve Peter Gatrell által közösen szerkesztett *Homelands. War, Population and Statehood in Easter Europe and Russia, 1918-1924* című tanulmánykötet írásai már igyekeztek a „teljes” kelet-európai régió migrációtörténetét bemutatni a posztvilágháborús időszakból.¹² Ez a Kelet-Európa földrajzilag a Magyar Királyság Kárpátok jelentette határaitól északra, északkeletre, illetve keletre eső területeit jelentette. Idesorolhatjuk a történeti Galíciát, Ukrajnát és Lengyelországot, Fehéroroszországot Oroszországhoz tartozó területeit, valamint a Baltikumot. Tanulmányok születtek ekkor a lett, a litván, illetve a fehérorosz menekültek nyugati irányú mozgásáról, a lengyel menekültügyről pedig három különböző munka is megjelent a kötetben.¹³ Mindezek közül is kiemelhető Konrad Zieliński tanulmánya, mely kiválóan mutatta be a korai lengyel harmadik köztársaság menekültpolitikáját, illetve annak gyakorlati alkalmazását.¹⁴ Eltekintve néhány utalástól a galíciai zsidó menekültek Kárpátokon inneni sorsáról, a magyar menekültügyről ekkor sem esett szó.¹⁵

A magyar migrációtörténet nemzetközi ismeretlenségét jelentő külső tényező tehát földrajzi jellegű is. Az alapvetően Peter Gatrell elképzelései által dominált térségbeli menekültkutatások néhol túlzottan is oroszközpontúnak tűnnek, mivel csak az általa meghatározott kelet-európai régióra koncentrálnak, beleértve a cári birodalom egykori közép-európai területeit is. Ennek köszönhetően a lengyel menekültügy végül a területileg oroszorientált menekültkutatások középpontjába kerülhetett. Ebbe a földrajzi relációba az angolszász történétírók által 1867 után is hagyományosan a Habsburg Birodalom ré-

10 Napjainkra ez a trend szerencsés módon megváltozott, és a menekültekkel kapcsolatos kutatások a 2010-es évek eleje óta Magyarországon is szakadatlan tartanak.

11 Peter Gatrell: *A Whole Empire Walking. Refugees in Russia During the World War I*. Bloomington–Indianapolis, 2005. 3.

12 *Homelands. War, Population and Statehood in Easter Europe and Russia, 1918-1924*. Ed. Nick Baron – Peter Gatrell. London, 2004. 257.

13 Uo.

14 Konrad Zieliński: *Population Displacement and Citizenship in Poland, 1918-1924*. In: *Homelands*, 98–118.

15 Tanulságos, hogy a nemzetközi szakma magyar vonatkozású menekülttörténetekkel elsősorban egy lengyel történész, Kamil Ruszała írásain keresztül találkozhatott, aki 2020-ban monografikus feldolgozást szentelt a lengyelországi galíciai menekültek történetének. A könyv elsősorban az osztrák birodalomfelé fókuszál, de az Obcy obywateli na Węgrzech [Külföldi állampolgárok Magyarországon] című alfejezet igyekszik a magyar vonatkozású eseményekkel is foglalkozni. Kamil Ruszała: *Galicyjski Eksodus. Uchodźcy podczas I wojny światowej w monarchii Habsburgów*. Kraków, 2020. 479. Két évvel korábban egy általa is szerkesztett tanulmánykötetben ugyanakkor külön vizsgálta az osztrák, illetve magyar értelmiség galíciai menekültekhez való attitűdjét. Kamil Ruszała: *Intellectuals and the Galician Refugees During World War I in Austria-Hungary. Disparate Attitudes*. In: *Intellectuals and World War I. A Central European Perspective*. Ed. Tomasz Pudłocki – Kamil Ruszała. Kraków, 2018. 133–147. Igazságtalan lenne azonban elfeledni, hogy Szűts István Gergely révén 2013-ban született, angol nyelven írott menekülttematikájú publikáció. István Gergely Szűts: „Stories of Those Moving out”. *Refugees of Trianon. Two Contemporary Descriptions and their Analysis*. *Minority Studies* 15 (2013) 231–255.

szének tekintett Magyar Királyság, illetve a Kárpát-medence térsége, mint Közép-Európa, nem illeszkedhetett bele, így hazánk kimaradt a 2000-es évek elején megindult migráció iránti érdeklődés homlokteréből.¹⁶

A Magyar Királyság 1914 augusztusától kezdődően egészen az 1920-as évek elejéig – pontosabban amíg az ellenforradalmi kormányok el nem kezdték radikálisan korlátozni a menekültek beáramlását a csonka országba – folyamatos migrációs nyomás alatt állt (*forced migration*). A galíciai, erdélyi vagy székely, illetve a trianoni menekültek együttes száma meghaladhatta akár a 800 ezer főt, mely érték az 1920 előtti ország valamivel több mint 18 millió lakosának (Horvátország és Fiume nélkül) négy százalékát jelentette.¹⁷ De ha a trianoni országhatárokat vesszük figyelembe, a menekültek összlakosságához viszonyított aránya túllépi a tíz százalékot is.¹⁸ Ráadásul a menekültek célterülete javarészt a főváros, illetve az ország belső, alföldi területei voltak. Ez nemcsak közép-európai viszonylatban, hanem az ismertett nemzetközi példákhoz hasonlítva is jelentős érték. A 167 milliós cári Orosz Birodalom Gatrell által meghatározott hatmillió menekültje a hatalmas ország lakosságának 3,6 százalékát tette ki.

Megoldási stratégiák

A migrációs válság megoldása érdekében fogantatosított kormányzati intézkedéseket is érdemes rögtön két nagyobb egységbe csoportosítani. A galíciai menekültek ügye ugyanis sem nemzetpolitikai szempontból, sem számszerűleg nem ért fel a székely, illetve trianoni menekültek jelentőségével. A magyar kormányzatok a galíciaiakat mindvégig az

- 16 Renée Hirschon nevéhez kapcsolódik az Égei-tenger térségében, Görögország és Törökország között lezajlott menekültválságok, illetve erőszakos kitelepítések, lakosságcsere tudományos feldolgozása. A görög-török reláció némiképp hasonlítható a Kárpát-medencei eseményekhez, de a Dél-Balkánon, illetve a Kis-Ázsiában történt etnikai atrocitások, kitelepítések jóval erőszakosabb jellege egyértelműen ellentétes a magyar menekültügygel. Ugyancsak jelentős különbség, hogy a mintegy 1,2 millió görög menekült, illetve kitelepített távozásával, az isztambuli kolóniát nem számítva, a görög etnikum gyakorlatilag megszűnt létezni Törökországban. Renée Hirschon: *Crossing the Aegean. An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. New York – Oxford, 2004. (Studies in Forced Migration 12) 14–15., 298.; Uő: *Hiers of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*. New York – Oxford, 2023. 348.
- 17 Ha az elűzöttek mellé odaszámoljuk a különböző nemzetiségű internáltakat, illetve hadifoglyokat, valamint a városokba beözönlő vidéki lakosságot, csaknem egymillió ember mozgása rajzolódik ki a Kárpát-medencében.
- 18 A galíciai menekültek számával kapcsolatban lásd Pálvölgyi Balázs: Senkiföldjén. Bécs és Budapest lépései a keleti front menekültjeinek eltávolításáért (1915–1921). In: *Úton. Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után*. Szerk. Ablonczy Balázs. Bp., 2020. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-Dokumentumok és -Tanulmányok 7) 35–62. Az erdélyi vagy székely menekültekkel kapcsolatban a legfrissebb szakirodalmakat Szabó Róbert jegyzi, pl. Az erdélyi menekült tanulók helyzete és sorsa Magyarországon társadalomtörténeti megközelítésben (1916–1917). *Aetas* 38 (2023) 121–148. A trianoni menekültek kvantifikálásának, illetve származásának problémájával Koloh Gábor foglalkozott a legkiterjedtebb módon. Lásd A trianoni menekültek száma. In: *Úton*, 11–22.; Uő: A történeti Magyarország területén született határon kívüliek megoszlása 1930-ban. <https://trianon100.hu/blog-cikk/a-torteneti-magyarorszag-területén-született-határon-kivüliek-megoszlása-1930-ban>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. január 10.); Uő: The Number of Trianon Refugees. *Regional Statistics* 11 (2021) 1–12.

osztrák birodalomfélhez tartozó problémaként kezelték, velük hosszú távon semmiképp sem számoltak, legrosszabb esetben is azt remélték, hogy a győztes háború végével mindannyian visszatérhetnek Galíciába, de legalábbis a Bécsből kormányzott területekre.¹⁹ Ennél is fontosabb különbséget jelentett származásuk: miután nem magyarok voltak, a többségi társadalom velük szemben, leszámítva az érkezésük utáni rövid időszakot, nem érzett magára nézve különösebb kötelezettségeket.²⁰

A románok elől 1916 őszén elmenekülő kétszázezer székely ezzel szemben a „nemzeti menekültet” testesítette meg: ők voltak azok a magyarok, akik először tapasztalhatták meg saját bőrükön a háborúval járó pusztítást, emiatt kicsit mindenki azt érezhette, hogy kálváriájukat az egész nemzet háborús erőfeszítéseként „vállalják”. Ez a fajta összemzeti ideológia tükröződött a kormányzat válságkezelő intézkedéseiben is. Budapesten ugyanis úgy vélték, hogy a székely menekültek segélyezésének a magyar társadalom széles körű összefogásával kell megvalósulnia, a gyámolító munkából pedig minden vármegye polgárának egyaránt ki kellett vennie a részét. Előbbi, továbbá a költséghatékonyság, illetve a menekült társadalom agrárjellege miatt, a székelyeket az egész ország területén terítették szét, főként vidéki településeken, gyakran falvakban. Itt munkát vállalhattak, besegíthettek a helyi gazdáknak, ezzel is csökkentve a segélyezés államháztartásra mért terheit.²¹ A későbbiekben is népszerű társadalmi gyűjtések gyakorlata is ekkor alakult ki.

Az oktobrista kormányzat 1918 őszén egyértelműen a székely/erdélyi menekültválság során szerzett tapasztalatokhoz, illetve reflexekhez igyekezett visszanyúlni: ugyancsak az ország teljes területén szándékozták a Budapest felé érkezőket széttelepíteni, és hasonlóképpen megkivánták a többségi társadalom maximális hozzájárulását a menekültek segélyezéséhez. Amit tehát a Károlyi-kormány menekültpolitika gyanánt igyekezett megvalósítani, az nem új találmány volt, azonban 1918 őszén számos tényező nehezítette az eredményes válságkezelést. Az ország elvesztette a háborút, özönlöttek haza a leszerelésre váró katonák százazrei, miközben a nemzetiségi területeken a magyar közigazgatás gyakorlatilag működésképtelenné vált.²² Nem beszélve arról, hogy az 1918 ősztől beáramlóknak csupán töredéke érkezett a mezőgazdaságból, és a közigazgatási alkalmazottakat, tanárokat és más értelmiségi foglalkozásúakat nem lehetett parasztszaládokhoz beszállásolni.

A válságos helyzetet tovább tetézte a vidék forradalma²³ és az utódállamok hadseregeinek expanzív, megszálló tevékenysége. A források tanúsága szerint a Károlyi-, majd

19 A galíciai menekültekkel kapcsolatos társadalmi viszonyulásról érdekes tanulmányt írt a Jagelló Egyetem kutatója, Kamil Ruszala: *Fellow Citizens or Aliens? Galician Refugees during the First World War in Hungary*. *Prace Historyczne* 148 (2021) 795–812.

20 Pálvölgyi: *Senkiföldjén*. Vö. 18. j.

21 Csóti Csaba: Az 1916. évi román támadás menekültügyi következményei. *Regio* 10 (1999) 4. sz. 232.

22 A frontról hazaözönlő katonákkal kapcsolatban lásd Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919*. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-Dokumentumok és -Tanulmányok 4.)

23 A vidéki megmozdulásokról lásd Csíki Tamás: A parasztság „forradalma” 1918-ban. In: *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és összeomlás nyomán*. Szerk. Bódy Zsombor. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-Dokumentumok és -Tanulmányok 2) 129–149.

a Berinkey-kormány sokáig abban bízott, hogy a békekonferencia Magyarország számára fogja a demarkációs vonalakat kedvezőbb irányba elmozdítani, és ennek megfelelően álltak a menekültügyhöz is. Igyekeztek ideiglenes jelleggel munkát és szállást biztosítani, abban a reményben, hogy a menekültek legalább egy része hazatérhet. Jól példázza ezeket az elképzeléseket a Belügyminisztérium Pécs kapcsán 1919 januárjában megfogalmazott álláspontja. Eszerint a kormánybiztos-főispánnak mindaddig szolgálati helyén kellett maradnia, amíg tevékenysége – mely többnyire a jogsértésekkel kapcsolatos tiltakozásban merülhetett ki –, a megszálló katonaság által teljesen el nem lehetetlenül. Nagy Vince belügyminiszter véleménye szerint a folytonosság fenntartásának érdekében a hűségeskü letétele is elfogadható lett volna a magyar közigazgatási kar részéről.²⁴

Ezen elgondolást írta felül a Vix-jegyzék, miután a menekültek hazatérésének reményével ellentétben – hacsak nem akartak valamely utódállam állampolgárává válni –, újabb hullámok érkezésére kellett számítani. 1919 tavaszáig tehát maradt a napi segélyezés gyakorlata, miközben igyekeztek mennél többeket munkához juttatni, és próbálták a lehető legnagyobb áldozatvállalásra sarkallni a többségi társadalmat, mind kevesebb sikerrel.

Mindezen sémák akkor is megmaradtak, amikor az ellenforradalmi kormányok kerültek hatalomra, azonban voltak lényeges különbségek is: a munkapolitika, illetve az állandó segélyezés gyakorlata mellé 1919 őszétől kezdve egyre inkább felzárkózott a lakhatás, illetve a hosszú távú integráció kérdésének problémája. Nyilvánvalóan korábban is kellett hajlékot biztosítani a menekülteknek, sokáig azonban még úgy vélték, elegendő valahogy a rekvirálások eszközével, valamint a szükséglakások, üzlet- vagy pincehelyiségek, illetve katonai barakkok bevonásával „túlélni” a legnehezebb időszakot, és amikor majd a békekonferencia tisztázza a területiség kérdését, a nyomás enyhülni fog. Ez nem jelenti azt, hogy az egyébként is súlyos lakáshelyzet rendezésére a forradalmi kabineteknek ne lett volna programja, de annak megvalósítására se pénz, se idő nem maradt.²⁵ Maga Károlyi Mihály, az ország miniszter-, majd köztársasági elnöke is meglehetősen borúval emlékezett vissza ezekre az időkre: „tömegesen áramlottak menekültek zsugorodó orszá-

24 MNL Országos Levéltára (= OL) K. 148. Belügyminisztérium elnöki iratai. 1901/1919. A belügyminiszter véleménye a hűségeskü tárgyában. 1919. január 5. Ugyancsak a hirtelen átmenet egy epizódjába enged bepillantást nyerni Kemény Gábor kormánybiztos-főispán levele Nagy Vince belügyminiszternek, akinek tordai hivatalát 1919. január 9-én „vette át” Zosim Chirtop, a nagyszebeni Kormányzótanács [Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria] által kinevezett új főispán. Chirtop ekkor kijelentette, hogy a hűségeskü elutasító tisztviselőket azonnal elbocsátja állásából, minden illetményeik elvesztésével. A hivatali esküt ezután az összes tisztviselő letette, mely eljárás összecseng a Pécs esetén javasolt magatartással. Az impériumváltás aktusáról Kemény heves tiltakozása közepette jegyzőkönyvet vettek fel: az iratot a magyar állam egyfajta fegyverként szeretne volna alkalmazni, amikor a fegyverszüneti szerződés, azaz a belgrádi katonai konvenció visszanyeri érvényét. Az irat meglehetősen jól tükrözi, hogy a budapesti kormányzat még 1919 januárjában is mennyire bízott a békekonferencia végső rendezésében, mely attitűd kiválóan látszik a Károlyi-, majd Berinkey-kormány menekültpolitikáján is. MNL OL K. 148. 1902/1919. Kemény Gábor levele a belügyminiszter részére Torda-Aranyos vármegye román átvételéről. 1919. január 13.

25 A forradalmi kormányzatok az 1918 novemberében átszervezett Országos Lakásügyi Tanács elnevezésű központi lakásépítő hivatal révén 1919 februárjában prezentálták saját lakásépítési akciótervüket, mely vidéken 58 millió koronát szándékozott lakásépítésekre fordítani. A programba bevonandó városok listáján olyan települések is szerepeltek, mint a már megszállt Kolozsvár vagy Szabadka. Lakásínség megszüntetése a városokban. *Debreczeni Közlöny* 1919. február 14.

gunkba, de 1919-nek ezen a keserves telén még a legprimitívebb hajlékot sem tudtuk biztosítani számukra.”²⁶

1920 tavaszától kezdődően a menekültügy rendezésének kulcskérdésévé egyértelműen a lakásügy vált. A békeszerződés aláírása után nyilvánvaló lett, hogy a menekülteket mielőbb fedélhez kell juttatni, hiszen a több ezer, túlnyomó többségében középosztálybeli család barakkokban, vagonokban, szükséglakásokban való hagyása humanitárius és politikai szempontból is minimum öngyilkosságot jelentett volna. Véleményem szerint ez a három hozzáállás képezi az állami menekültpolitika legfontosabb sarokpontjait: kezdetben a segélyezési politika, a munkapolitika, végezetül pedig a lakás, lakhatási politika.²⁷

Az értékelhetőség kérdése

A menekültkérdéssel kapcsolatos eseményeket a legcélszerűbb két nagyobb időbeni egységre bontani. A határvonalon leginkább a forradalmi kísérletek végső bukásának idejére datálható, miután a tiszavirág-életű Peidl-féle kabinetet a Friedrich-kormány váltotta. Ezután állították fel a Béke-előkészítő Irodát, illetve azon belül az erdélyi minisztériumot, mely többé-kevésbé már intézményes formában foglalkozott a menekültüggyel.²⁸ Mint ahogy neve is mutatja, az intézmény kezdetben jobbra csak az erdélyi menekültek ügyeivel foglalkozott, javarészt Erdélyből repatriált alkalmazottakkal.²⁹ A két időszak menekültügyi politikájának összehasonlítását a felmerült kihívások eltérő jellege nehezíti.

26 Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Bp., 1982. (Emlékezések) 156.

27 Kormányprogramjának bemutatásakor Bethlen külön kitért a menekültek ügyére, és elsősorban egy új középosztály-, illetve munkapolitikai agenda kitűzését szorgalmazta: „Nagystílú középosztály-politikát kell tehát a kormánynak kezdeményeznie. Az első lépéseket meg tesszük azzal, hogy azon tisztviselők részére, akik kiszorulnak a mai államhivatalok keretéből, s azoknak a menekülteknek részére, akik a tőlünk elszakadt területekről jönnek haza, átképző tanfolyamokat szervezünk és fel fogunk állítani egy olyan organizációt, amely a maga erejével törekszik arra, hogy a tisztviselőknek az átképzés után tényleg munkaalkalmakat is tudjon adni. De ez csak az első lépés. A közgazdasági miniszter urak és a kultuszminiszter úr kezükbe fogják venni ennek az irányzatnak folytatását, megteszik a további lépéseket és én meg vagyok róla győződve, hogyha hosszabb időn keresztül sikerül ezt a munkát folytatnunk, akkor ennek a nagy és nehéz, mondhatnám súlyos problémának megoldását ez a kormány és a következő kormányok meg fogják találni.” Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Politikai Gondolkodók) 125.

28 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1919. szeptember 30. 1. napirendi pont (= n. p.).

29 Erre bizonyíték gyanánt álljon itt egy debreceni példa. A trianoni békedöntést követően az ország második legnépesebb városává váló hajdúsági vármegyeszékhelyen már jóval a hivatalos kormányzati menekültközpont felállítása előtt működött erdélyi menekültügyi kirendeltség. A városvezetéssel történt levelezések során a kirendeltséget vezető, egyébként maga is menekült Kovács József (aki később az Országos Menekültügyi Hivatal kirendeltségét is vezetni fogja) erős lobbitevékenysége során a más földrajzi irányból érkező menekültek sorsa iránt valójában cseppet sem érdeklődött. MNL HBVL IV. 1406/a. Debrecen Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Elnöki iratok. 1674/1920. Megkeresés Márk Endre polgármester felé az erdélyi menekültek ingyenes orvosi kezelése iránt; Uo. 1572/1920. Megkeresés a városi tanács felé az erdélyi menekültek számára eladandó kedvezményes konyhafelszerelések ügyében; Az Erdélyi Menekültügyi Kirendeltség; *Debreceni Független Újság* 1920. április 4. 6. A többi elszakított területről menekülők ügyeit ilyenformán társadalmi szervezetek intézték, mint a Délvidéki Liga, a Délvidéki Szövetség, a Felvidéki Liga vagy a Szepesi Szövetség. Romsics Ignác: *Bethlen István*. Bp., 2018. 170.

A forradalmi kormányoknak elsősorban a gyors válságkezelés volt a feladata: minél előbb, minél több tisztviselőt elhelyezni, elsősorban a gyengélkedő közigazgatás életben tartása érdekében. Ekkor fektették le a segélyezés elvi alapjait, illetve határoztak a menekülteknek és családtagjaiknak járó segélyek összegéről.³⁰

Rendkívül szembetűnő az idő tragikus hiánya: hiába voltak meg az elképzelések, egyebek mellett az ország széthullását is eredményező események olyan gyorsasággal történtek, hogy tulajdonképpen a tervek részletes kidolgozására se maradt idő, nemhogy a megvalósításra. A sikeres válságkezelés érdekében a kormányzat Liber Endre és Hegy-megi Kiss Pál személyében két kormánybiztost is kinevezett, előbbi javarészt a budapesti, utóbbit a vidéki elhelyezések megkönnyítése érdekében.³¹ Hegy-megit mint a működésükben akadályozottak kormánybiztosát tehát kettős funkcióval bízták meg, mivel a vidéki megmozdulások következtében elűzött jegyzők, illetve vármegyei, községi alkalmazottak ügyeinek intézése, a kiesett munkaerő pótlása is az ő feladata lett. Ennek következtében az utódállamok katonasága által elűzött, illetve a helyi zavargások következtében elmenekültek ügyei vidéken szinte kibogozhatatlanul összekeveredtek.³² Mindez azt jelenti, hogy miközben szakadatlan áramlottak a menekültek a megszállt területekről, az ország központi területein ezzel párhuzamosan belső migrációs folyamatok is zajlottak.

Hamarosan rendelet született, az empatikusan semmiképp sem csengő „idegenek beözönlésének megakadályozása céljából” (161 801/1918. BM.), melynek értelmében minden olyan Budapestre érkező menekültet „idegennek” kellett tekinteni, aki 1914. augusztus 1. óta költözött a főváros közigazgatási határain belülre, vagy ezen dátum után tervezett nekivágni Budapestre vezető útjának, illetve állandó lakhellyel nem rendelkezett. Számukra lakás csak akkor volt kiutaltványozható, ha az úgynevezett Idegen Ellenőrző Hivatalból (Deák Ferenc tér 2., Adria Palota) budapesti tartózkodási engedélyt kaptak.³³ Az „idegen” megszólítás alapján a rendelet egyértelműen a galíciaiakra vonatkozhatott, azonban érdekes, hogy a nyilvánosság előtt már 1919 elején használták a kifejezést, mely elsősorban az ellenforradalmi kormányok galíciai, illetve zsidóellenes politikai retorikájának volt szerves része.³⁴

30 A „menekülni kényszerült községi, kör- és segédjegyzők” személyi viszonyainak rendezéséről elsőként az 1918. november 13-án kiadott, 5244/1918. ME számú rendelet határozott, mely felhatalmazta a főispán-kormánybiztost, hogy saját vármegyéjének területén, ha a jegyző személyes biztonságának veszélyeztetése miatt szolgálati helyét elhagyni kényszerült, más községbe helyezze. November 19-én az „eltávozott vármegyei alkalmazottak” (147991/1918. BM), majd november 23-án a menekült városi alkalmazottak pénzügyi helyzetét is rendezték (150000/1918. BM). Ugyancsak november 23-án, a 150330/1918. BM számú körrendelet értelmében még tovább bővült a segélyezett köre „az idegen csapatok által történt területi megszállás vagy betörés” következtében eltávozni kényszerült községi, kör- és segédjegyzőkre. 1918. november 20-án kelt a 14630/1918. BM. számú körrendelet a „zavargások következtében” elmenekültek elhelyezésére elsősorban vidéken szándékozott megoldást találni.

31 Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1918. november 8. 3.; Kormánybiztosi kinevezések. *Belügyi Közlöny* 1918. december 15. 1818.

32 Ablonczy Balázs: „Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani”. Első világháború utáni tisztviselők Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. *Történelmi Szemle* 65 (2023) 277.

33 Rendelet. *Fővárosi Közlöny* 1919. január. 31. 115.

34 Stark: *Hosszú út*, 81–83.

Mindezek alapján 1919 januárjára a forradalmi kormányzat menekültpolitikájának három egyértelműen megrajzolható tulajdonsága szembetűnő. A menekültek ellátását segélyezési alapon, de főként a vidéki társadalmak bevonásával kívánták véghez vinni, hogy (1) a rendkívül túlszűfolt Budapest minél előbb tehermentesíthetővé váljék, (2) a felbomlófélben lévő közigazgatás működőképes maradjon, illetve ahol szükséges, ott talpra lehessen állítani, (3) mindezt a menekült tisztviselők mielőbbi reintegrálásával az állami munkaerőpiacra. A közigazgatási szervek mellett idővel már ideszámították a különböző levéltárak, rendőrőrsök vagy helyi közművelődési szervezetek által kínált munkaalkalmakat is.

A gyors válságkezeléssel ellentétben, 1920 után elsőként a menekülés megfékezése, majd a már a csonka országban tartózkodók hosszú távú integrációjának előkészítése lett a feladat. Habár közvetlenül a trianoni békeszerződés aláírása után még tapasztalható volt a migrációs nyomás ideiglenes megerősödése, mégis az állandó határ tette lehetővé, hogy a megszilárduló határrezsimek megálljt parancsoljanak a menekültek beözönlésének, mely elemi érdeke volt a rendet és kiszámíthatóságot ígérő ellenforradalmi rendszernek. A magyar kormányzat 1920 áprilisában hívta életre az Országos Menekültügyi Hivatalt (= OMH), alapvetően a Miniszterelnökség alárendeltségében. Az OMH vezetője egy Erdélyből menekült, Bethlen István és az Erdélyi Szövetség köréhez tartozó arisztokrata, korábban főispán, illetve kormánybiztos, báró Petrichevich Horváth Emil³⁵ lett.³⁶ 1922 februárjában Petrichevich hivatalát, szervezetének érintetlenül hagyása mellett, a Miniszterelnökség alól (Bethlen István külön beleegyezésével) áthelyezték a népjóléti és munkaügyi miniszter felügyelete alá.³⁷

Az eddigi kutatásokból az a kép rajzolódik ki, hogy a kétségkívül hasznos és elvitathatatlan fontosságú koordinációs és adminisztratív tevékenység ellenére az igazán fontos döntések és intézkedések nem feltétlenül az OMH berkein belül születtek. Bethlen István a menekültügyhöz hasonló, nemzetpolitikai szempontból kiemelten fontos területet nem engedett volna ki irányítása alól. Egy 1920 júliusában kiküldött belügyminiszteri körren-

35 Petrichevich Horváth Emil (1881–1945) erdélyi arisztokrata, ügyvéd, 1917. július 25-től Nagy-Küküllő vármegye főispánja. 1917. október 30-án nevezték ki a görögkatolikus, illetve görögkeleti román iskolaügyek kormánybiztosává, mely minőségében az Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszter által létrehozott, heves tiltakozásokat kiváltó „kulturális határsáv” tulajdonképpeni adminisztratív vezetője. Tagja az Erdélyi Szövetség nevezetű *pressure group*-nak, Bethlen István feltétlen híve. Erdély román megszállását követően birtokai és ingatlanjai egy részét pénzzé tette, majd Budapestre repatriált. 1919 szeptemberében szerepet kapott Bethlen István „titkos minisztériumában”, és a Teleki Pál vezette politikai főosztály román ügyekért felelős alosztályának vezetője lett. Innen került az 1920 áprilisában létrehozott Országos Menekültügyi Hivatal élére belügyminisztériumi államtitkári ranggal. 1921-ben hivatalát integrálták a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumba, ő maga is népjóléti és munkaügyi államtitkárrá vált. Rövidesen ő lett az állami lakásépítkezések vezetője is. Tevékenységét mindvégig korrupciós vádak övezték, melyek egyre súlyosbodó jellege miatt 1925 végén nyugdíjazták minden állami tisztségéből. Élete végéig magántanár maradt Szegeden, és hódolt irodalmi szenvedélyének: verseket, színpadi műveket és családtörténetet írt (pl. Petrichevich Horváth Emil: *A Petrichevich család történetének regesztái*. Első rész. II. 1069–1942. Pécs, 1942.). Budapest ostroma során lakása, mely a mai I. kerületi Batthyány téren állt, bombatalálatot kapott, melynek következtében az óvóhelyen tartózkodó Petrichevich életét veszítette.

36 MNL OL K 27. 1920. április 14. 29. n. p.; Petrichevich Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Bp., 1924. 5.

37 MNL OL K 27. 1922. február 3. 39. n. p.

delet hat kirendeltség (budapesti, székesfehérvári, szombathelyi, debreceni, miskolci, szegedi) szervezéséről tanúskodik, melyeket szorosan a főosztályok alá rendelték.³⁸ 1920 októberében Bethlen István javaslatára mindössze három esetre korlátozták a belépés engedélyezését: családegyesítés céljából, megkezdett tanulmányok folytatására, illetve kiutasítás miatt érkezők számára tették lehetővé a mérlegelést, más indokok alapján senki sem kaphatott belépési engedélyt.³⁹ Az 5841/1921. BM számú rendelet szerint, 1921. augusztus 1. és 1921. október 31-e között első ízben került sor tényleges határázárra, mert a súlyos vagonhiány következtében a mezőgazdasági szállítás veszélybe került volna.⁴⁰ A radikális szigorítások következtében 1921-re a beköltöző menekültek száma az ötödére csökkent, majd ez az érték 1922-ben a korábbinak mintegy 80 százalékára zuhant.⁴¹

Ezzel párhuzamosan indult meg 1921-től a központi lakásépítési program, mely a magántőke hiánya miatt a központi költségvetésből igyekezett kislakásokat építeni a menekültek számára. Az egységes koordináció érdekében 1922 júniusában hozták létre az Országos Lakásépítési Bizottságot, mely akárcsak az OMH, szintén a Miniszterelnökség szoros alárendeltségében működött, egyfajta szűkebb körű végrehajtó szervként funkcionálva, melynek elnöke maga a miniszterelnök, Bethlen István volt.⁴² 1923 tavaszán az építkezések irányítását, mint „szociálpolitikai feladatot”, a Népjóléti és Munkügyi Minisztérium, azon belül pedig Petrichevich Horváth Emil államtitkár, az OMH elnökének vezetésére bízták.⁴³ Az állami beruházások nyomán, melyeket a nemzetközi pénzpiacok megnyílása később nagyban elősegített, 1919 és 1928 között Umbrai Laura számításai szerint Budapest területén összesen 6542 lakás épülhetett fel. Az 1921. évi 36. tc. által rendelkezésre bocsátott 300 millió koronás hitelkeretből 29 vidéki településen 1189 lakást sikerült létesíteni.⁴⁴

A békeszerződés következtében kialakuló *status quo* tehát megteremtette a konszolidáció lehetőségét, mellyel párhuzamosan kedvező légkör alakult ki a menekültek jelentette kihívások megoldására is. Önmagában óriási teljesítmény, hogy nem történt nagyobb humanitárius katasztrófa; nem haltak menekültek ezrei éhen, nem fagytak meg állandó lakhatást elnyerni képtelen repatriáltak a telente kifűthetetlen vagonokban, barakkokban

38 MNL HBVL IV. 901/c. Hajdú vármegye és Debrecen Törvényhatósági Jogú Város főispánjának iratai. Általános közigazgatási iratok. 112/1920. Országos Menekültügyi Hivatal debreceni kirendeltségének szervezése.

39 Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Bp., 2020. (Modern Magyar Történelem) 190.

40 MNL OL K 27. 1921. július 22. 21. n. p.

41 Ablonczy: *Ismeretlen*, 191.

42 MNL OL K 27. 1922. június 16. 33. n. p.

43 Uo. 1923. április 20. 32. n. p.

44 Umbrai Laura: *A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870-1948*. Bp., 2008. 169–171. Az 1921. évi 36. tc. életbelépésével a kormány első ízben indított központilag szabályozott kislakásépítő programot. A pénzügyi források hiányát lényegében azzal kívánták ellensúlyozni, hogy a részt vevő városok a költségvetési támogatás elnyerése érdekében legalább a lakások építési költségeinek felét önerőből (ami egyet jelentett valamilyen hitel felvételével) voltak kötelesek fedezni. Mindeközben maga a kormányzat is csak hitelfelvétellel volt képes a rá eső fele részt biztosítani a városok számára. Két vármegyeszékhelyt ismertünk, ahol a program sikeres volt: Miskolcon 1922 nyarára 16 millió koronáért összesen nyolc háromszobás, 42 kétszobás és 20 egyszobás, mellékhelyiséggel felszerelt lakás épült. Szűts István Gergely: Barakkok és tisztviselővillák. A trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. *Kisebbségkutatás* 18 (2009) 435–452. Szombathelyen a végül 20 millió koronára felkúszó költségekből 1922 novemberére hat kétszobás és 12 egyszobás lakás készült el. Melega Miklós: Menekültlakások építése Szombathelyen (1922). In: *Úton*, 89–93.

vagy szükséglakásokban, habár halálesetek nagy valószínűséggel előfordultak. Országos perspektívából is kijelenthető, hogy a fogadó társadalom összességében nem állt ellenesen a menekültekhez, jelenlétüket csendben igyekeztek elviselni.

Nagyon hamar nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a társadalmi erőfeszítésekre alapozó segélyezési politika csak minimális terhet lesz képes az állam válláról levenni. A különböző állami gyűjtési akciók során a szervezők nem pusztán adakozásra igyekeztek rábírni az embereket, de feltett szándékuk volt a közvélemény és a lakosság „felrázása az apátiából”. Úgy vélték, meg kell értetni a társadalom minden tagjával, hogy a menekültek ügyének elrendeződése az ő érdekük is, amit az állam egyedül véghez vinni nem tud: helyzetük rendezetlensége az „integritás ügyét” veszélyezteti. Hajdúnánáson mindeközben a városvezetés arra kérte az alispáni hivatalt, hogy inkább napolják el az 1920 októberére tervezett „vaggonlakók napja” elnevezésű segélyező programot, ugyanis a városban nemrég rendeztek – nemcsak a menekültek, hanem a hadifoglyok számára is – jótékony „akciót”, és a lakosság már igen nagy ellenszenvvel viseltet a gyűjtők iránt, akiket egyes helyekről korábban el is kergettek.⁴⁵ 1919 tavaszán hasonló sikertelenségről számolt be a Hajdú vármegye székhelyén napi rendszerességgel megjelenő *Debreczen* is, amikor a zilahi menekültek részére igyekeztek adományokat gyűjteni a város előjárói: „a debreceniek pénztárcája nem akar megnyílni és szinte mereven elzárkózik az elől, hogy segítsen a románok felháborító brutalitásai által előzött nyomorgó, szerencsétlen zilahiakon”.⁴⁶

Nem szabad megfeledkeznünk ugyanakkor a galíciai menekültek jelenlétéről sem, akik a trianoni menekültek mellett, habár jóval kisebb arányban, de hasonlóan jelen voltak a két világháború közötti időszakban. Elfogásuk érdekében már 1918 nyarától kezdve tartottak razziákat, és a kiépülő, magát „keresztény”, illetve „nemzeti” fogalmak mögött meghatározó ellenforradalmi rendszer fennállása végezetéig „idegen testként” tekintett rájuk. A tömeges galíciai bevándorlás mítosza mindvégig a közbeszéd szerves részét képezte a Horthy-korszakban. Ennek során jött létre egy olyan „idegen zsidókból” álló, faji alapon meghatározott kategória, melyet tulajdonképpen sosem sikerült egyértelműen körülhatárolni, de bármilyen csoporttal szemben a bűnbakképzés egyik legfőbb eszközeként lehetett alkalmazni.⁴⁷ Amíg az elsősorban liberális demokráciák által fenntartott rend dominálta Európát, a közép-európai autoriter rezsimek, köztük a magyar kormányzat sem élhetett a gyakorlatban az idegennek megbélyegezett zsidóság kitelepítésével, ám, ahogy erre lehetőség mutatkozott, nem haboztak kihasználni.⁴⁸ Mindez már a magyarországi holokauszt története, melynek szomorú nyitánya, a Kamenyec-podolszkij mellett kivégzett 11-13 ezer magyar zsidó története mégis szorosan összefügg az első világháborút követő migrációs eseményekkel.

45 MNL HBVL IV. 906/b. Közigazgatási iratok. 7975/1921. Vaggonlakók és menekültek részére gyűjtés.

46 Adományok a zilahi menekülteknek. *Debreczen* 1919. március 5. 2.

47 Stark: *Hosszú út*, 81–83.

48 Uo. 98., 138–144.

Összegzés

Az első világháború következtében kibontakozó magyarországi migráció története egyértelműen beilleszthető a tágabb európai kontextusba, különböző periódusait ugyanazok a vonzó és taszító faktorok mozgatják (*push and pull*), mint amelyek a Kárpát-medencén túl zajló migrációs folyamatokat. Specifikumokat természetesen meg lehet, sőt meg is kell határozni, melyek elsősorban a térség különleges gazdasági, politikai, valamint etnikai viszonyaiból következnek. Habár a 20. századi magyar migrációtörténetre egységes, zárt folyamatként tekintünk, a menekültekkel foglalkozó kutatásoknak nem szabad véget érniük az 1920-as évek közepén. A zsidó származású galíciai menekültek története például csak a Horthy-korszak egészét vizsgálva értelmezhető, miközben a második világháború, illetve az azt megelőző területi változások következtében újabb százezres tömegeket megmozgató migrációs folyamatok érték a Magyar Királyság területét.⁴⁹ Szűk huszonöt esztendő leforgása alatt milliók mozdultak meg kényszerű okokból, történeteik feldolgozása pedig javarészt még mindig várat magára.

49 1944 késő tavaszán–nyarán a legóvatosabb becslések szerint is 1-1,5 millió ember volt kénytelen lakhelyét elhagyni. Miközben nyilvánvalóan a holokauszt során haláltáborokba elhurcolt zsidók kálváriája nem hasonlítható össze az 1944 nyarán Magyarországra érkező ukrán, orosz, tatár, illetve kirgiz menekültek történetével. A témáról bővebben lásd Ablonczy Balázs: *Az utolsó nyár. Magyarország, 1944*. Bp., 2024. (Modern Magyar Történelem) 153–155.

CONTENTS

STUDIES

- Szilvia Somogyi** The 15th Century Parish Network of the Diocese of Esztergom. Sources, Methodological Issues, and the First Practical Examples 307
- Balázs Viktor Rác** Changes in the Legal Content of *Inscriptio* in Early Modern Transylvania 335
- Petra Mátyás-Rausch** "I Cannot Do Anything Against Those in Power..." How did the Kamuthy Estate in Mezőörményes Become Rákóczi Estate? A New Chapter in the Rákóczi Era's Estate Policy 361
- Gábor Koloh** The Biologization of the National Community and the Role of Doctors between the Two World Wars 387
- János Miklós Kollár** A Brief Guide to the History of Hungarian Migration in the Carpathian Basin during World War I 403

DEBATE

- Gábor Gyáni** Statistical Trickery Leads us Astray 417

E számunk szerzői

Gyáni Gábor, kutató professor emeritus, ELTE HTK TTI, Újkori osztály ● Kollár János Miklós, tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Tudományos Főosztály, Történeti Osztály ● Koloh Gábor, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Horthy-korszak osztály ● Mátyás-Rausch Petra, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Rác Balázs Viktor, tudományos segédmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Somogyi Szilvia, tudományos munkatárs, ELTE HTK Moravcsik Gyula Kutatóintézet, kutató, Makovecz Campus Alapítvány, Collegium Professorum Hungarorum

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományi Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézete

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapiokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

